

Колот А. М.,
д-р екон. наук, професор,
проректор з науково-педагогічної роботи,
завідувач кафедри управління персоналом та економіки праці
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
kolot@kneu.kiev.ua

Колот А. М.,
д-р экон. наук, проф.,
проректор по научно-педагогической работе,
заведующий кафедрой управления персоналом и экономики труда
ГВУЗ «Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана»

Kolot A. M.,
ScD in Economics, Professor,
Vice rector in Charge of Research and Academic Affairs,
Head of Personnel Management and Labour Economics Department,
SHEI «Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman»

МАЙБУТНЄ СВІТУ ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОГО РОЗВИТКУ ОЧИМА ВІДОМИХ ЕКОНОМІСТІВ

БУДУЩЕЕ МИРА ТРУДА И СОЦИАЛЬНО-ТРУДОВОГО РАЗВИТИЯ ГЛАЗАМИ ИЗВЕСТНЫХ ЭКОНОМИСТОВ

FUTURE OF THE WORLD OF LABOR AND SOCIAL AND LABOR DEVELOPMENT IN TERMS OF WELL-KNOWN ECONOMISTS

Стаття містить прогнози відомих зарубіжних економістів щодо того, яким буде світ праці і соціально-трудового розвитку через 100 років та узагальнення автора.

Статья содержит прогнозы известных зарубежных экономистов относительно того, каким будет мир труда и социально-трудового развития через 100 лет и обобщения автора.

Article contains forecasts of the famous foreign economists concerning what will be in the world of labor and social and labor development in 100 years and generalizations of the author. It contains, in particular, predictions concerning transformation of employment, development of the human capital, changes in an inequality and moral and spiritual qualities of labor potential carriers. Summarizes the ideas of the functioning of the institutions of the new economy. The attention is focused that our descendants will witness numerous changes in contents and nature of work, transformation of fundamental bases of the organization of work.

Projected prediction valuable because they confirm the format of the future that combines both desirable and socially unacceptable.

Substantiates the conclusion that informed scientific scenarios of the world, especially the world of labor and social and labor development — the first step to avoid the most unacceptable prospects of development of human civilization.

Ключові слова. Майбутнє світу праці, тенденції соціально-трудового розвитку, нові риси суспільства майбутнього.

Ключевые слова. Будущее мира труда, тенденции социально-трудового развития, новые черты общества будущего.

|| **Key words.** Future labor world, trends of social and labor development, new lines of society of the future.

Вступ. Тема майбутнього людей, суспільств, держав, суспільного буття у світовому вимірі набуває нині доленосного значення. Усі ми є мимовільними свідками того, як наша цивілізація, залишається переповненою ознаками «негативного» індивідуалізму, продовжує демонструвати спотворені цінності і дедалі швидше рухатися в глухий кут споживацтва. Масштаби та глибина проблем, пов'язаних із нерівністю у найширшому її розумінні, асиметріями в царині економічного й соціального розвитку, є такими, що ставлять під загрозу соціальну безпеку не тільки країн з перехідною економікою або країн, що розвиваються, але й країн, які дотепер вважались успішними¹. Невпинно, як сніжний ком, нарастають проблеми адаптивного характеру у зв'язку з надінтенсивними перетвореннями в економіці та суспільстві, що пов'язані з конвергентним розвитком нано-, біо-, інформаційно-комунікативних та інших технологій. Тож змушені констатувати, що світ загалом і світ праці зокрема дедалі більше поляризуються, розшаровуються, а отже, стають дедалі нестійкішими й несправедливішими. І асиметрії за таких умов — уже не виняток, а правило.

Водночас, незважаючи на безліч викликів і глобальних проблем, що постали перед соціумом на межі двох тисячоліть, ми не поділяємо апокаліптичних прогнозів щодо наближення «кінця» нашого світу та поширених тверджень, що сучасна цивілізація нагадує човен, який пливе по буремному морю без карти й без компасу. Насправді адаптивні можливості соціуму доволі потужні, і він не втратив інстинкту самозбереження та здатності до подолання глобальних суперечностей. Утім усвідомлюємо, що світ, без перебільшення, перебуває на порозі докорінних змін, а суспільство споживання в його нинішньому форматі — це свідчення тотальної втрати ціннісних орієнтирів, зростання, яке надто часто не супроводжується розвитком.

Отже, ми згодні з ученими, які вважають, що людство постало перед вибором: звалитися в нові «темні століття», у безодню глобальної смуги і деградації або знайти й реалізувати нову модель розвитку цивілізації. Необхідна нова ідеологія і етика, нова психологія людини². За умов наростання глобальних проблем економічного, соціального, демографічного, антропотехнологічного характеру набуває неабиякого значення опрацювання середньо- і довгострокових сценаріїв розвитку навколишнього світу, зокрема світу праці та соціально-трудового розвитку.

Результати дослідження. У 2013 р. надбанням світової наукової думки стала публікація, підготовлена десятима видатними економістами сучасності³. У ній містяться прогнози вчених щодо того, яким буде світ через 100 років. Передбачаючи майбутнє, автори зі світовими іменами часто посилаються на знамените есе Джона Мейнарда Кейнса «Економічні можливості наших вну-

¹ Див.: Соціальна безпека: теорія та українська практика : монографія / [І. Ф. Гнибіденко, А. М. Колот, О. Ф. Новікова та ін.]; за ред. І. Ф. Гнибіденка, А. М. Колота, В. В. Рогового. — К. : КНЕУ, 2006.

² Глобальное будущее 2045: Антропологический кризис. Конвергентные технологии. Трансгуманистические проекты : материалы Первой Всероссийской конференции, Белгород, 11–12 апреля 2013 г. / под. ред. Д. И. Дубровского, С. М. Климовой. — М. : Канон⁺ : Реабилитация, 2014. — С. 8.

³ Через 100 лет: ведущие экономисты предсказывают будущее / [под ред. Игнасио Паласиоса-Уэрты; пер. с англ. А. Шоломицкой; науч. ред. перевода Т. Дробышевская]. — М. : Изд-во Института Гайдара, 2016.

ків»(1930 р.). Основою цього есе є лекція, з якою Кейнс виступив у 1930 р. у Residencia de Estudiantes у Мадриді на аналогічну тему.

Зіставлення прогнозу Кейнса з реаліями сьогодення дає підстави стверджувати, що більшість передбачень справдилися, але з деякими застереженнями. Безумовно, досягнення світової економіки у зростанні ВВП, прирощенні середніх доходів мешканців усіх континентів, якщо порівняти із суровими реаліями Великої депресії, вражають. Утім не справдилося передбачення, що завдяки цьому багатству економічна проблема, скоріше за все, буде вирішена і що вперше після свого створення людина зіштовхнеться зі своєю справжньою одвічною проблемою — як використати свою свободу від нагальних економічних проблем, чим наповнити своє дозвілля, яке виникне завдяки проривам у науці, з тим щоб жити мудро, добродібно й у злагоді з вічними принципами. Також, скоріше, не справдилося, аніж сталося передбачення Кейнса, що багатство і зростаючий добробут спричинять етичну революцію, і ми зможемо повернутися до одних з найправильніших і незмінних принципів релігії і традиційної добродісності, згідно з якими жадібність — це порок, що справлення лихварських відсотків є злочином, а любов до грошей огидлива, що по найправильнішому шляху добродісності і мудрості йде той, хто менше за все турбується про день завтрашній.

Прогнозні передбачення, які є предметом цього аналізу, цінні тим, що вони засвідчують формат майбутнього, яке поєднує як бажане, так і суспільно неприйнятне. Об'єктивна оцінка потенційних загроз майбутньому процвітанню може стати першим кроком до їх усунення.

Відомий економіст сучасності, професор Гарвардського університету Едвард Глейзер у своєму прогнозі щодо того, яким буде світ наприкінці ХХІ — початку ХХІІ століття, зазначає, що він, як і Кейнс (свого часу. — *Авт.*), з оптимізмом убачає, що зростання триватиме і що через 100 років світ стане значно багатшим. Також здається ймовірним, що вмілі та удачливі люди, як завжди, будуть попереду, однак і найбільш бідна частина населення все ж помітно підвищить свій рівень життя.

Утім, на відміну від Кейнса, Е. Глейзер скептично ставиться до ідеї про те, що зростання добробуту спричинить якісь фундаментальні зрушення в жадібному характері людства. Жадібність, звичайно ж, нікуди не дінеться, і вчений підозрює, що згадувані Кейнсом найправильніші та незмінні принципи релігії і традиційної добродісності видаватимуться ще старомоднішими в майбутні роки. Це не настільки райдужний прогноз, як етичний оптимізм Кейнса, але все-таки багатший світ, навіть якщо він не добродісніший, аніж наш, має багато плюсів¹.

Ще раз наголосимо, що до числа передбачень Кейнса, які не справдилися або матеріалізувалися лише частково, маємо віднести незначні зміни позаекономічного характеру в життєдіяльності людей, зокрема, у сфері дозвілля. Е. Глейзер так пояснює причину феномену кризи інституту дозвілля. Є кілька ймовірних причин, через які пророцтво Кейнса щодо збільшення дозвілля не реалізувалося. Найочевиднішою є та обставина, що зростання продуктивності робочих місць має як ефект

¹ Через 100 лет: ведущие экономисты предсказывают будущее / [под ред. Игнасио Паласиоса-Уэрты; пер. с англ. А. Шоломицкой; науч. ред. перевода Т. Дробышевская]. — М.: Изд-во Института Гайдара, 2016. — С. 111.

доходу, так і ефект заміщення, і, хоч ефект доходу спонукає нас споживати більше дозвілля, ефект заміщення — той факт, що праця стала ліпше винагороджуватися, — спонукає нас більше працювати. Більше того, можна цілком впевнено стверджувати, що завдяки технологічному прогресу працювати стало значно приємніше, аніж будь-коли, і що одним з виявів нашого зростаючого багатства стала не менш тривала, але приємніша робота. Нарешті, ще одне припущення полягає в тому, що Кейнс недооцінив здатність технологічних інновацій продукувати все більше цікавих речей, які людям захочеться придбати¹.

Є ще одне пояснення високій трудовій компоненті в життєдіяльності людей, особливо жінок, на сучасному етапі. З цього приводу Е. Глейзер має таку думку. Що стосується зайнятості жінок, пише він, то цей тренд однозначно спрямований у бік збільшення частки робочої сили і тривалості роботи на офіційному робочому місці. Однак цей тренд частково став можливим завдяки технологічному прогресу, через який скоротилася кількість годин, необхідних для виконання основної виробничої роботи в домашньому господарстві. У праці Б'янкі повідомляється, що у 1965 р. заміжні жінки витрачали у середньому 22,3 години на тиждень на приготування їжі, миття посуду і на прання. До 1995 року час, що витрачався на виконання цих трьох видів роботи, скоротився до 8,6 годин на тиждень. Технологічна революція у домашньому господарстві — мікрохвильові печі, напівфабрикати — різко зменшила обтяжливість домашнього виробництва й уможливила масову зайнятість жінок поза домом².

Більш за все часу, зазначає Едвард Глейзер, американці витрачають на три заняття: сон (8,7 години на день), роботу (3,2 години на день) і перегляд телепрограм (2,83 години на день). Той факт, що американці нині провадять перед телевізором майже стільки ж часу, скільки за роботою, являє собою одну з найрадикальніших змін з часів Кейнса. Зважаючи на час, проведений перед телевізором, і технологічно інтенсивну природу цього засобу передавання інформації, цілком імовірно, що найкориснішим з останніх технологічних змін було поширення кабельних каналів³.

І далі Глейзер формулює свій прогноз: найімовірніше, що найрадикальніші зміни у житті людей протягом століття, що настало, будуть пов'язані з домашнім дозвіллям. Нині неможливо стверджувати, чи приведуть нові технології до усамітненіших радощів або поширення соціальних зв'язків (що, наприклад, відбувається за допомогою Facebook), а також чи будуть важливі нові технології потребувати сидячого чи активнішого проведення часу⁴.

Передбачаючи зміни наступних 100 років у сфері доходів та зайнятості, Едвард Глейзер зазначає, що немає підстав прогнозувати майбутнє зниження рівня дохідності знань або що менш здібні працівники знайдуть фантастично вигідну роботу у світі. Зважаючи на підвищення технологічної складності, значна частка виробництва може розміщуватись у багатих країнах, але таке виробництво, скоріше за все, не потребуватиме великої кількості персоналу. Трудомістке виробництво товарів широкого вжитку цілком очевидно буде просуватись у напрямку бідних країн⁵.

¹ Через 100 лет: ведущие экономисты предсказывают будущее. — С. 116.

² Там же. — С. 116.

³ Там же. — С. 117.

⁴ Там же. — С. 117–118.

⁵ Там же — С. 119.

З приводу феномену різкого зниження заробітних плат і зменшення їх частки у ВВП, який спостерігався у США у другій половині ХХ ст., та можливості його повторення вчений пише, що Сполучені Штати переживали періоди падіння зарплат, наприклад, протягом кількох десятиліть ХХ століття, але малоімовірно, що такі умови з'являться знову.

Голдін і Марго у першу чергу пов'язують таке падіння з різким зростанням попиту на низькокваліфіковану працю в період значного збільшення чисельності освіченої робочої сили¹. З огляду на значно підвищений нині рівень освіти, складно собі уявити який-небудь аналогічний сплеск у чисельності освічених працівників. Зважаючи на нинішні можливості заміщення низькокваліфікованої праці технологічними рішеннями, важко уявити, в який спосіб міг би раптом зрости попит на некваліфіковану працю².

З приводу дрейфу в майбутньому некваліфікованої праці Едвард Глейзер висловлює такі міркування. Низькокваліфікована праця у сфері послуг і роздрібною торгівлі, скоріше за все, на його думку, і далі відчуватиме конкуренцію з боку технологій. У Сполучених Штатах після падіння у 1979 і 1982 роках значно зросла зайнятість у роздрібній торгівлі та сфері послуг. Відновлення після недавніх рецесій, яке відбувається за відносно невисокого рівня зайнятості, частково віддзеркалює скромніше зростання зайнятості у цих секторах, можливо, через розвиток технологій і логістики, котрі в змозі замінити низькокваліфіковану працю, як, наприклад, у торгівлі через Інтернет³.

Прогноз Глейзера стосовно до нерівності доходів на найближчі 100 років такий. Оскільки ми не можемо, — пише вчений, — бути твердо впевненими в тому, що нові технології забезпечать істотне поширення зростання людського капіталу і процвітання в усіх верствах суспільства, ми цілком підставно можемо очікувати, що у світі, як і дотепер, існуватиме величезна нерівність у доходах. Така нерівність, без сумніву, неприваблива з погляду теорії Роулза, і дослідники пов'язують нерівність з великою кількістю самогубств, поганим здоров'ям і навіть браком щастя⁴.

Е. Глейзер наявність нерівності, її поглиблення однозначно пов'язує з відмінностями в людському капіталі. Тому логічним є такий його висновок: ліпший шанс для Америки у 2113 році уникнути зростання нерівності доходів і пов'язаного з цим зростання економічної пасивності полягає у значному підвищенні ефективності освітнього сектору в навчанні дітей з бідних сімей. На сьогодні непомітно, щоб державна освіта досягла суттєвого підвищення продуктивності за останні 40 років, що відсуває цю галузь на далеку периферію американської економіки⁵.

Прогнози вченого щодо трансформації моральних якостей людей на перспективу у 100 років також достатньо песимістичні. Відповідаючи на запитання — чи змінить зростання багатства характер наших громадян? — Едвард Глейзер

¹Goldin C. The Great Compression: The Wage Structure in the United States at Mid-Century / C. Goldin, R. A. Margo // Quarterly Journal of Economics. — Vol. 107. — 1992. — P. 1–34.

²Через 100 лет: ведущие экономисты предсказывают будущее / [под ред. Игнасио Паласиоса-Уэрты; пер. с англ. А. Шоломицкой; науч. ред. перевода Т. Дробышевская]. — М.: Изд-во Института Гайдара, 2016. — С. 119–120.

³ Там же. — С. 120.

⁴ Там же. — С. 124.

⁵ Там же. — С. 122–123.

знов згадує Кейнса, який сміливо передбачав, що в благополучнішому майбутньому стане менше жадібності й матеріалізму. Кейнс був упевнений, що люди шануватимуть тих, хто зможе навчити їх використовувати свій час чесно і розумно, тих, хто здатний безпосередньо радіти життю, цих «польових лілій, які ані трудяться, ані прядуть». Однак не схоже, що це пророцтво почало реалізовуватись¹.

І далі Глейзер зазначає, що особисто йому здається, що незалежно від того, наскільки багатим може стати людство, наша природа не зміниться і співвідношення у нас добра і зла залишиться приблизно таким самим. З позиції традиційної моралі, на погляд ученого, нарощення багатства не допоможе подолати семи традиційних смертних гріхів: жадібності, заздрості, ліні, обжерливості, похоті, гордині та гніву.

Кейнс, скоріше за все, вважав, що збільшення багатства приведе до радикального зниження маржинальної корисності більшого багатства, що, у свою чергу, привело б до відносного зростання цінності дозвілля. У певному розумінні він прогнозує зменшення жадібності, можливо, разом із заздрістю та, ймовірно, невелике збільшення ліні. Проте з часом виявляється ще один потужний фактор, що діє всупереч уявленням Кейнса про дозвілля. Нові технології означають не тільки вдосконалення способів виробництва старих товарів, вони також означають появу величезної кількості нових товарів. Тимчасом як ми можемо досягти зниження споживання старих товарів, нові товари безперервно приносять нові радощі. Напевно, — розмірковує Глейзер, — ми маємо охарактеризувати себе за допомогою функції корисності Диксита–Стіглиця, графіки яких угнуті для кожного окремого товару, але при цьому загальний графік стає дедалі лінійнішим у міру появи на ринку все нової і нової продукції².

Е. Глейзер після детального аналізу, в який спосіб і в якому напрямку дрейфують і в майбутньому дрейфуватимуть традиційні гріхи людства, зазначає, що з погляду традиційних гріхів важко помітити за умов сьогодення ознаки набагато вищого в моральному аспекті майбутнього. Кейнс був надто оптимістичним у цьому плані, але мало з того, що відбувалося за останні 83 роки, підтверджує його очікування. Наші внуки, цілком імовірно, все ще будуть ненавидіти і заздрити, боротися з обжерливістю і похиттю, а також, мабуть, матимуть вищу самооцінку, принаймні якщо наш світ і далі багатітиме і ліпше обслуговуватиме індивідуальні забаганки³.

Загалом же Едвард Глейзер, як і Кейнс на початку 1930-х років, коли оприлюднив свій прогноз на 100 років наперед, демонструє певний оптимізм щодо майбутнього людства. Те, що наші внуки будуть значно багатшими за нас, видається таким же правильним у 2013 році, як і в час проголошення Кейнсом свого прогнозу. Однак, на відміну від Кейнса, Глейзер має сумнів у тому, що це багатство приведе до радикального зниження робочого часу для більшості американців. У кінцевому рахунку зростання багатства також означає зростання дохідності праці. І ще більше сумнівається вчений у тому, що приріст багатства приведе до скільки-небудь істотного зрушення в моральних якостях людей, як це свого часу передрікав Кейнс.

¹ Через 100 лет: ведущие экономисты предсказывают будущее. — С. 125.

² Там же. — С. 126–127.

³ Там же. — С. 133.

За часів Кейнса здавалося, що економічні вигоди значно поширюватимуться, однак пізніше глобалізація і нові технології спричинилися до збільшення нерівності в багатому світі, навіть якщо при цьому світ загалом стає егалітарнішим. Ця нерівність означає, що багато американців можуть не поділяти великої частки плодів нашого зростаючого добробуту. Через нього також виникає ризик ультраегалітарної політики, яка може перешкодити дальшому економічному зростанню¹.

Ще один з авторів прогнозу щодо того, яким буде світ через 100 років,— професор економіки Університету Помпеу Фарба (м. Барселона) Андреу Мас-Колелл. Він, поряд з традиційними передбаченнями (суттєве підвищення рівня життя, незаперечні успіхи в подоланні бідності, зростання очікуваної тривалості життя та поліпшення здоров'я), намагається уявити, як функціонуватимуть інститути економіки та на які зміни слід чекати в перспективі у світі праці.

Стосовно до еволюції світу праці А. Мас-Колелл акцентує увагу нинішнього покоління на тому, що наші нащадки будуть свідками численних змін основного аспекту праці, його контрактного характеру (плати за надані послуги), але водночас передбачає, що значно зміняться фундаментальні аспекти організації праці. Він бачить чотири такі зміни:

1. Концепція щоденної або щорічної роботи зазнає революційної трансформації в одному — у плані гнучкості; те саме відбудеться і з робочим місцем. Нові комунікаційні технології вже дають таку можливість, і зручність неприв'язаності до жорсткого розкладу доволі суттєва, якщо не твердити про більше. Бум об'єднання робочих і родинних обов'язків, що відбувається нині в деяких країнах, — перший вияв тренду, який, запевняє вчений, стане незворотним. Подібно до того, як поступово розпадатиметься концепція робочого часу, руйнуватиметься і жорстка межа між життям у школі і життям на роботі. Ці тренди вже чітко виявилися.

2. Відмінність між класичним «трудовим договором» і «договором про надання послуг» розмита. У майбутньому перш за все існуватимуть державні службовці, з одного боку, а з другого — незалежні працівники, які стануть вузлами щільної контрактної мережі. Центральний характер роботи на себе існуватиме паралельно з трансформацією традиційних компаній. Зважаючи на минулі події, А. Мас-Колелл не наслідуються прогнозувати можливі масштаби і темп трансформації урядів і організації їх адміністрації. Він вважає, що державна служба залишиться без фундаментальних змін.

3. Кейнс у своїй лекції передбачав, що робочий день його внуків змінюватиметься, поки не досягне ідеальної тривалості в три години на день, і висловлював стурбованість тим, що громадяни, які працюють, не підготовлені у зв'язку з браком тренувань до раціонального використання свого дозвілля. У Мас-Колелла, однак, цей момент стурбованості не викликає, адже він не має впевненості в тому, що робочий день справді скоротиться приблизно до трьох годин, з двох причин. По-перше, йому здається, що праця стане цікавішою. Рутинна робота, у тому числі рутинна інтелектуальна робота, може бути автоматизована, і автоматизація стає все більш дешевою. Друга причина полягає у тому, що роль кар'єрного зростання й у цьому контексті мотивації завдяки, знов-таки, стиму-

¹ Через 100 лет: ведущие экономисты предсказывают будущее. — С. 157.

лам для просування або просто «успіху» не зменшиться, а навпаки, залишиться дуже великою. Стимули, звичайно ж, мають властивість породжувати працю і проведені за роботою години. І тією мірою, якою зникає межа між класичним працівником і підприємцем, цей аспект, що породжує працю, набиратиме силу. І все ж Кейнс, пише А. Мас-Колелл, міг спасти свій висновок двома способами. По-перше, можна відштовхуватися від того факту, що всі люди різні. Стимули могли б вплинути лише на меншість працівників. Більшість, можливо, все ж віддала б перевагу не роботі, а дозвіллю, і навіть якщо робота цікава, загалом можна було б спостерігати зниження кількості робочих годин. По-друге, можна було б звернути увагу на змінюваність протягом життєвого циклу. Ми житимемо довше, тому не так уже й малоймовірно, що звичний кар'єрний шлях буде охоплювати роботу з певною інтенсивністю протягом, скажімо, 30 років, за якою йтимуть роки низькоінтенсивної роботи (або альтернативні проміжні сценарії, в яких чергувалися б висока й низька інтенсивність роботи). Ось чому в середньому кількість робочих годин на день буде невелика.

4. У часи наших правнуків виробництво предметів першої необхідності повторюваними, стандартизованими методами буде забирати лише невелику частку робочої сили. Це означає, що з'явиться безліч можливостей для виробництва персоналізованих товарів і послуг, які будуть цінуватися за їхню якість і унікальність, і вироблятимуть їх високоспеціалізовані працівники. Я можу собі уявити, — пише А. Мас-Колелл, — що наші нащадки зможуть стати свідками зворотного ефекту Баумоля–Боуена¹. Згадаємо, що цей ефект полягає в тому, що економічний прогрес ставить виконавські мистецтва (театр, балет) і подібні їм сфери діяльності у складну ситуацію: середня зарплата артистів зростає, а продуктивність оркестру або балетної трупі — ні. Отже, витрати зростають, а виробіток падає. Однак автор упевнений у тому, що з окреслених раніше причин (здешевлення рутинної роботи і зростання вартості високоякісної продукції) видатна праця в галузі мистецтва, де висока інтенсивність творчої праці, буде окупатися².

Розмірковуючи над тим, якими проблемами будуть опікуватися наші нащадки через 100 років, та чи перестане економічна проблема бути «одвічною проблемою людства», Андреу Мас-Колелл визнає правоту Кейнса. Проте, зауважує він, повністю економічна проблема не зникне, а тому економісти не залишаться без діла. Економічна проблема втратить свій виключний, гострий характер. Тут автор висловлює, як і Кейнс, обережний оптимізм. У міру підвищення рівня добробуту люди приділятимуть увагу іншим проблемам, принаймні таким самим за важливістю, як і класичні економічні проблеми. Однак у всіх інших аспектах учений налаштований песимістичніше, ніж майстер. Кейнс сподівався, що світ здійснить щось на кшталт поетичного польоту в утопію, де, вільні від рабства щоденного пошуку засобів виживання, люди зможуть зосередитися на високих завданнях духовного і культурного життя. Він мріяв, що наші головні помисли про майбутнє матимуть саме таке спрямування. А. Мас-Колелл також хотів би, щоб це було так, але в історії він не знайшов доказів, які б підтверджували таку

¹Baumol W.J. Performing Arts: The Economic Dilemma / W.J.Baumol, W.Bowen. — Cambridge, MA : MIT Press, 1996.

²Через 100 лет: ведущие экономисты предсказывают будущее / [под ред. Игнасио Паласиоса-Уэрты; пер. с англ. А. Шоломицкой; науч. ред. перевода Т. Дробышевская]. — М.: Изд-во Института Гайдара, 2016. — С. 169–173.

можливість. Учений, утім, не виключає цього і насправді вважає, що найбільші проблеми майбутніх десятиліть і століть — складні, тривожні, навіть жорстокі, не будуть із числа тих, що традиційно вважаються економічними. Дослідник запитує: чи можемо ми бути впевнені в тому, що людський рід назавжди подолає свою схильність до війн? Як можемо ми вважати, що не виникне нових проблем і важких дилем, можливо, породжених нагромадженням багатством або новими технологічними можливостями?¹

Андреу Мас-Колелл розмірковує над майбутнім економіки як науки та сфери професійної діяльності й акцентує увагу на тому, що в 1930 р. знаменита позиція Кейнса полягала в тому, що в майбутньому (яке недалеко пішло від дня нинішнього) не треба переоцінювати важливість економічної проблеми. Це має бути завданням спеціалістів, як стоматологія. Як було б чудово, якби економісти змусили думати про себе, як про дантистів — скромних, чесних майстрів своєї справи! А. Мас-Колелл залишає поза увагою очевидні аристократичні паляжі цього судження (автор не думає, що Кейнс претендував лише на «скромність і знання своєї справи» — він зізнається, що не рекомендував би своїм блискучим внукам ставати економістами). У моїй родині, — пише Мас-Колелл, — є дантисти, і зауважує, що не поділяє думки Кейнса про цю професію. Проте Кейнс, звичайно, використовував цю аналогію, несправедливу стосовно до стоматології, фігурально. Насправді він мав на увазі, що економіка стане рутинною справою і буде в основному зведена до стандартних процедур.

Водночас Мас-Колеллу здається, що Кейнс і тут був надміру оптимістичний. Економіка майбутнього буде вкрай складна (і вона вже така сьогодні) як у реальному, так і у фінансовому аспекті. Але економіка не статична. Безумовно, її нормальне функціонування у звичному режимі потребує добре підготовлених «дантистів». Саме від цих професіоналів буде в основному залежати статус економічної проблеми, яка перестане бути головною. Якість їхньої роботи піде на користь економіці. Водночас звичайний хід подій буде час від часу порушуватись аномальними подіями і явищами. Нині ми якраз переживаємо один з таких моментів. Із цього випливає, що економіка як наукова дисципліна ніколи не набуде свого остаточного вигляду. Ми ніколи не будемо всього знати, тому що все змінюється з еволюцією і розширенням економіки країн світу, до того ж не можна назвати ці зміни незначними. Ось чому крім звичних професіональних економістів нам необхідні будуть дослідники, інтелектуально здатні до опанування нових явищ. Як приклад, кожна економічна криза спонукає нас до переосмислення наявних знань і до введення інновацій в економічну політику, які будуть корисні й ефективні для контролю подібних криз у майбутньому².

Прогноз щодо майбутнього світу, автором якого є професор економіки Масачусетського технологічного інституту Дарон Асемоглу, містить передбачення здебільш політико-правового, техніко-технологічного характеру. Водночас у ньому є й певні прогностичні судження соціально-трудового характеру. Йдеться, передусім, про перспективи щодо нерівності у самому широкому її розумінні, структури зайнятості у секторіальному її розрізі, якості життя. «Надія на те, — зазначає Дарон Асемоглу, — що економічне зростання у прийдешні 100 років забезпечить зближення багатих і бідних націй, утопічна. Однак є підстави

¹ Через 100 лет: ведущие экономисты предсказывают будущее. — С. 176–177.

² Там же. — С. 179–180.

очікувати, що це зростання не буде настільки ж нерівномірним, як і в ХХ столітті. Таких підстав кілька. По-перше, цілком ймовірно, що революція прав з її більш інклюзивними інститутами на майбутні 100 років пошириться на більшу кількість країн, навіть якщо цей процес буде повільним і недосконалим. По-друге, цілком очевидно, що глобалізація технологій і виробництва продовжиться, підвищуючи попит на дешеву робочу силу у всьому світі, навіть у країнах, які все ще керуються в основному екстрактивними інститутами. По-третє, можна очікувати також деяких змін у характері екстрактивних інститутів, зокрема, у міру початку процесу державної централізації і державного будівництва у багатьох регіонах світу... Це у свою чергу дозволить ефективніше використати природні ресурси, світовий попит на які підвищується і може залучити іноземні інвестиції завдячуючи дешевизні робочої сили»¹. Дарон Асемоглу до десяти найхарактерніших трендів розвитку економіки і суспільства у наступні 100 років відносить трансформацію праці, що включає глибокі зміни в характері праці та структурі зайнятості. «Тенденція заміни фізичної праці, — зазначає Дарон Асемоглу, — і різноманітних рутинних операцій технологіями і машинами буде тривати ще кілька десятиліть. Це, у сукупності із зростаючим рівнем доходу, який має змінити структуру попиту, означає продовження структурної трансформації у багатьох країнах»². За прогнозами Дарона Асемогли ймовірно збережеться тренд відносного скорочення зайнятості у сільськогосподарському секторі та промислового виробництві на користь розширення зайнятості у сфері послуг.

Заслуговують на безумовну увагу судження прогностичного характеру заслуженого професора економіки Массачусетського технологічного інституту, лауреата Нобелівської премії з економіки (1987 р.) Роберта М. Солоу щодо світу праці, зокрема щодо перспектив співвідношення робочого часу і дозвілля. Цей дослідник визнає, що динаміка співвідношення роботи і дозвілля залишається важко прогнозованою. У першій половині ХХ ст., констатує Р. М. Солоу, середньорічна кількість робочих годин американського працівника з повною зайнятістю мала тенденцію повільно, але доволі стійко знижуватись. Згодом, 40 або 50 років потому, ця тенденція суттєво послабилася або зовсім зникла. Сьогодні американські (а також японські і корейські) працівники за рік відпрацьовують набагато більше годин, аніж їхні колеги з високорозвинених країн Європи. Середньорічна кількість робочих годин у Сполучених Штатах приблизно на чверть вища, аніж у Франції й Німеччині. Стосовно до причин такого розбігу немає єдиного погляду. Одна з найпоширеніших думок полягає в тому, що джерело означених відмінностей має «культурний» характер. Американці люблять вириватися вперед. У суспільстві споживання це означає заробляти і витратити більше грошей. Європейці, можливо, менше зацікавлені в матеріальній аспекті життя і більше — у дозвіллі. Там, де зростання продуктивності вимагає вибору, американці в цілому схильні вибирати більше товарів, а європейці віддають перевагу скороченню робочого дня і тривалішій відпустці. Інше пояснення полягає в тому, що ефективна ставка на дохід за маржинальну робочу годину в Європі суттєво вища, аніж у Сполучених Штатах. Навіть за браку яких-небудь суттєвих відмінностей у перевагах або соціальних нормах звичні поведінкові

¹ Через 100 лет: ведущие экономисты предсказывают будущее. — С. 61.

² Там же. — С. 61-62.

реакції привели б європейців до меншого часу роботи порівняно з американцями¹.

І далі Р. М. Солоу погоджується, що істина, імовірно, є в обох аргументах. Особисто йому легше вважати, що перехід до значно вищих доходів приведе у США до скорочення робочого року, особливо за підвищення пенсійного віку. *Це принаймні повторить відмінності між 1910 роком і сьогоднішнім днем*² (курсив наш).

Важливим є і наступний висновок Солоу про те, що збільшення часу дозвілля в новому столітті має супроводжуватись меншою кількістю машин (на одного працівника), меншими валовими інвестиціями (на одного працівника) і, отже, більшою часткою споживання у ВВП. Напевно, ця тенденція буде врівноважена збільшенням капіталомісткості, що нині відбувається навіть у секторі послуг. Очевидно при цьому, що є й інші, абсолютно спірні, міркування. Чи будуть заняття в години дозвілля особливо капіталомісткими (грандіозні готелі, величезні круїзні лайнери), або навпаки (вирощування маргариток, читання поезії)? Покажіть мені економіста, — пише вчений, — в якого є тверде переконання щодо цього³.

Слід зауважити, що Р. М. Солоу, як і чимало його колег — видатних економістів сучасності — досить песимістично оцінює перспективи подолання нерівності, яка на сучасному етапі набула небачених і небажаних масштабів. Стосовно до небажаних змін у розподільних відносинах останніх десятиліть, за яких розподіл за капіталом зростає випереджальними темпами порівняно з розподілом за працею, Роберт М. Солоу зазначає таке. Очевидно, що відбувається досить суттєвий процес. Ми звикли вважати, що співвідношення, за яким дохід розподіляється між працею і капіталом, — одна з найважливіших констант в економіці. Однак не з 1960 року: з цього періоду виявився політичний крен проти трудового доходу. Ми можемо це побачити з двох різних кутів зору. По-перше, з 1960 року реальна компенсація праці у несільськогосподарському секторі сильно відстала від продуктивності. Обсяг виробництва за годину зріс у 2,82 разу, а реальна компенсація за годину — усього в 1,94 разу. По-друге, зовсім інший набір даних свідчить про те, що компенсація праці у 1960 році становила 72,1 % усього номінального особистого доходу; у 2009 році цей показник дорівнював 63,7 %. За умови, що якби співвідношення 1960 року діяло б у 2010 році, приблизно 1 трлн доларів доходу був би спрямований на оплату праці, але насправді ці кошти набули інших форм доходу⁴.

Р. М. Солоу висловлює занепокоєння щодо збереження та посилення тренду зниження частки трудових доходів у сукупних доходах і ВВП, але конкретних прогнозних передбачень щодо цього суспільно значущого показника не надає. Зважаючи на небажані зміни у царині розподільних відносин і можливе збереження частини доходів, які розподіляються за працею, з огляду на передбачувані зміни у структурі випуску і характері технологій та на те, що нам погано вдається масштабний перерозподіл доходів, і непомітно, щоб ми хоча б трохи навчилися цього, Солоу закликає до вжиття нових неординарних заходів. Ці за-

¹ Через 100 лет: ведущие экономисты предсказывают будущее. — С. 250–251.

² Там же. — С. 251.

³ Там же. — С. 252.

⁴ Там же. — С. 254–255.

ходи, зазначає дослідник, могли б набути форми демократизації капіталу: у міру скорочення доходу у формі зарплат (стосовно до загального доходу) пересічні громадяни могли б одержувати більше доходу від капіталу. Частиною цього капіталу могли б бути власні їх заощадження, наприклад профінансовані пенсії, а інша складова — капітал, нагромаджений від їхнього імені державою, можливо, у формі пайових фондів¹.

У своїх прогнозах Роберт М. Солоу зачіпає й проблематику ринку праці та зайнятості. Маємо констатувати, що передбачення цього відомого економіста щодо перспектив зайнятості та утвердження принципів гідної праці є, скоріше, песимістичними, аніж оптимістичними та узгоджуються з прогнозами представників інших, у т. ч. неекономічних, наукових шкіл. На підтвердження цього наведемо тези президента Американської соціологічної асоціації Р. Коллінза, який зазначає, що довгострокова структурна слабкість капіталізму сьогодні виходить на передній план². Це — технічне заміщення людської праці машинами, до чого призводить комп'ютеризація і поширення інформаційних технологій в останні двадцять років. Нині цей процес прискорюється і вже загрожує існуванню середнього класу³. І далі видатний соціолог сучасності наголошує, що краху капіталізму через технологічне заміщення досі не траплялося. Аж до 1980–1990-х років механізація в першу чергу заміщувала ручну працю. Проте остання технологічна хвиля принесла із собою заміщення управлінської праці і перше скорочення середнього класу. Інформаційні технології — це технології комунікації, і вони відкривають другу велику епоху скорочення робочих місць, заміщення комунікативної діяльності, яку, власне, і здійснює середній клас. До механізації нині додалися роботизація й електронізація, які визначатимуть наше довгострокове майбутнє⁴.

І далі Р. Коллінз пише, що коли через автоматизацію скоротився робітничий клас, капіталізм врятувався, пересунувши вивільнені маси у зростаючі лави середнього класу. Нині комп'ютеризація, Інтернет і вплив нових мікроелектронних пристроїв починає скорочувати середній клас. Чи може капіталізм пережити цю другу хвилю технологічного заміщення? — запитує він. У минулому капіталізм обминав кризу технологічного заміщення п'ятьма основними шляхами. Я берусь показати, — запевняє він, — що нині всі п'ять шляхів виявляються заблокованими. Усі шляхи заводять у глухий кут⁵.

Р. Коллінз критично сприймає оптимізм представників наукових шкіл, які, узявши на озброєння концепцію «створюваного зруйнування» Шумпетера, намагаються довести, що кількість робочих місць, які створюються завдяки новим товарам і послугам, неодмінно компенсує втрату робочих місць у старих галузях, що руйнуються. Р. Коллінз безспідставно вважає, що такий оптимізм — не більше ніж екстраполяція минулих тенденцій, та наголошує, що жодна з цих теорій не бере до уваги технологічного заміщення комунікативної діяльності — того рятувального клапана, який раніше компенсував створення нових робочих місць взамін втрачених. Стверджується, що в міру того, як телефонні оператори

¹ Через 100 лет: ведущие экономисты предсказывают будущее. — С. 256.

² Есть ли будущее у капитализма? / сб. статей И. Валлерстайна, Р. Коллинза, М. Манна, Г. Дерлугьяна, К. Калхуна / пер. с англ. Г. Дерлугьяна. — М. : Изд-во Института Гайдара, 2015.

³ Там же. — С. 61.

⁴ Там же. — С. 63–64.

⁵ Там же. — С. 64.

і канцелярські службовці втрачатимуть роботу через упровадження автоматизованих і комп'ютерних систем, рівно така сама кількість робочих місць створуватиметься для розробників програм, комп'ютерних техніків і продавців мобільних телефонів. Але ще ніхто не навів переконливих пояснень, чому ця кількість має бути рівною, не кажучи вже про те, чому автоматизація технічних і комунікативних завдань (наприклад, поява онлайн-магазинів) не може абсолютно зменшувати кількість робочих місць для офісних працівників¹.

Потребують уваги і не можуть не спонукати до роздумів такі твердження Р. Коллінза: комп'ютеризація середнього класу не заміщується створенням нових робочих місць. Нові робочі місця створюються, але їх кількість менша порівняно з тою, що була раніше, рівно як менші й доходи. Тому всі програми пере-кваліфікації для скорочених працівників не особливо впливають на показники структурного безробіття. Комп'ютеризація й Інтернет створили нові сфери праці: розроблення програмного забезпечення, створення веб-сайтів, різноманітні надомні он-лайнів інформаційні й консалтингові послуги. Останні, до речі, зазвичай погано оплачуються. Навіть якщо інформаційні технології створюють нові види діяльності, вони не створюють оплачуваних вакансій у кількості, рівній тій, яка була ними знищена².

Висновки. Неупереджений аналіз свідчить, що прогнози видатних учених сучасності щодо майбутнього світу праці та соціально-трудоного розвитку є далеко не райдужними. Суспільство й через 100 років, за передбаченнями вчених, матиме серйозні проблеми у царині зайнятості; прогнозується збереження надмірної нерівності. Чи не найбільшим викликом для майбутніх поколінь залишаться асиметрії в матеріальному добробуті та морально-духовному стані соціуму. Великою є ймовірність домінування індивідуалізму в його негативних формах, за яких цінності довіри, солідарності, взаємодопомоги, згуртованості, колективізму дедалі більше відходять на узбіччя суспільного поступу.

Водночас маємо усвідомити, що наявні передбачення майбутнього світу праці — це в ліпшому разі зважений погляд на прийдешнє за дрейфу тих тенденцій і доміант розвитку, що започатковані в останні десятиліття та відтворюються за участі інститутів ринку, національних і наднаціональних інституцій; дії концептів, що притаманні глобальній економіці. Будь-які прогнози, навіть найвиваженіші та найобгрунтованіші — це ще не припис і не фатальність. Майбутнє світу праці та соціально-трудоного розвитку — це насамперед віддзеркалення трансформації соціуму, а саме його світогляду та цінностей життєдіяльності.

Один з найвідоміших футурологів сучасності Річард Уотсон справедливо наголошує на такому: «Майбутнє не написане, одначе те, яким ми його уявляємо, може вплинути на образ нашого життя і поведінку у нинішньому часі точно так же, як наші особисті і колективні історії можуть визначити, хто ми такі і які вчинки робимо... Іншими словами, і минуле, і майбутнє завжди є у нинішньому»³.

І далі Річард Уотсон підкреслює: «Роздуми про майбутнє — спроба розво-рошити нинішнє і розкопати наші стійкі уявлення про те, що буває, а чого бути

¹Есть ли будущее у капитализма?— С. 66.

²Там же.

³ Уотсон, Ричард. Будущее. 50 идей, о которых нужно знать. — Пер. с англ. Ш. Маргиновой. — М.: Фантом Пресс. 2014. — С.3.

не може, — уявлення, накріпко вшиті у наше бачення майбутнього. І окрім цього, це спосіб нагадати людям, що майбутнє створюється вчинками і рішеннями, що здійснюються у нинішній період, а ми про це часто-густо забуваємо»¹.

За умов наростання викликів і випробувань, що постають перед економічно активною людиною, все нові й нові та складніші вимоги постають перед економічною наукою в цілому, основним завданням якої було і залишається дослідження об'єктивних закономірностей еволюції суспільства загалом і його економічної системи зокрема, з'ясування тенденцій і доміант соціально-економічного розвитку. Першорядне завдання, що постало вже нині перед кожною свідомою людиною, а особливо перед науковцями, — розпізнати, усвідомити глибину викликів сучасності, оцінити свій потенціал і можливості відповісти на них, з тим щоб навколишній світ був безпечнішим, сприятливішим для стійкого розвитку. Принципово важливо, аби науково-технологічних прорив, пов'язаний з інформаційно-комунікаційними перетвореннями та не менш значущими за наслідками нано-, біо-, когнітивними, соціальними технологіями, супроводжувався випереджальними змінами морально-духовного характеру, які мають унеможливити зруйнування живої природи і самого соціуму. Ідеться про трансгуманістичні перетворення, духовне відродження, усвідомлення справжніх сенсу, цінностей і цілей життя.

Соціум має навчитися мислити за логікою Д. Медоуза, автора широко відомої у світі доповіді «Межі росту», або ж принаймні дослухатися до нього. Д. Медоуз наполягає, зокрема, на такому: «Взагалі це невірна ідея, що якісь там технології, або прогрес, або якісь нові обладнання зможуть вирішити наші проблеми. Наші проблеми походять не від технологій, а від нашої культури. Від того, що ми егоїсти, ми не хочемо турбуватися про тих, хто рядом. Від того, що ми думаємо лише про день сьогоднішній і не думаємо про довгострокову перспективу. Від того, що для нас важливіше стати багатими, а соціальні питання не важливі. Ніякі технології це не замінять»². Водночас Д. Медоуз наполягає на необхідності глобальних змін світоглядного характеру, відмови від культури конс'юмеризму та індивідуалізму у якості єдиної моделі поведінки людини. Приблизно такої ж думки дотримується і видатний соціолог сучасності Ф. Фукуяма. «Нерозуміння того, — зазначає Ф. Фукуяма, — що основи економічної поведінки знаходяться в царині свідомості і культури, призводять до тієї поширеної помилковості, за якої матеріальним причинам приписують ті явища у суспільстві, які за своєю природою в основному належать області духа»³.

І на завершення ще раз наголошуємо на такому. Науково виважені сценарії розвитку навколишнього світу, зокрема світу праці та соціально-трудоного розвитку — це перший крок до уникнення найнеприйнятніших перспектив розвитку людської цивілізації. Це водночас і крок до пошуку тієї реальної сили, яка здатна протистояти небажаним, а часто і згубним процесам, володіє здатністю і готовністю мислити по іншому, змінюватися сама та змінювати навколишні світи.

Стаття надійшла до редакції 02.03.2016 р.

¹ Уотсон, Ричард. Будущее. 50 идей, о которых нужно знать. — Пер. с англ. Ш. Мартыновой. — М.: Фантом Пресс. 2014. — С. 3.

² Медоуз Д. Рост должен прекратиться // Однако.—2012.— №17. — С. 13.

³ Див. : CultureMatters. HowValuesShapeHuman Progress. NewYork, 2000. — P. 57.